

Εισηγήση Γεωργίας Παπαναγοπούλου, Συμβούλου του Ελεγκτικού Συνεδρίου

Ο έλεγχος της διαχείρισης των δανείων της Ανεξαρτησίας από το Ελεγκτικό Συνέδριο και ο καταλογισμός των υπολόγων της Επιτροπής του Λονδίνου Ι. Ορλάνδου και Α. Λουριώτη.

Εισαγωγή

Μία εξαιρετικά ενδιαφέρουσα θεματική της ελληνικής επανάστασης αποτελούν τα δάνεια της Ανεξαρτησίας, τα δύο δάνεια δηλαδή που συνήφθησαν το 1824 και 1825 στο Λονδίνο για τις ανάγκες της επανάστασης. Αιτία για τη σύναψή τους αποτέλεσε η δεινή οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει το έθνος ήδη κατά τα δύο πρώτα έτη του αγώνα του για την ανεξαρτησία. Στο πλαίσιο της θεματικής των δανείων της Ανεξαρτησίας εντάσσεται και ο έλεγχος της διαχείρισης των λογαριασμών τους, η διενέργεια του οποίου ξεκίνησε αρχικά από το συσταθέν το 1829 από τον Ιωάννη Καποδίστρια Λογιστικό και Ελεγκτικό Συμβούλιο, το οποίο αποτέλεσε τον πρόδρομο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, συνεχίστηκε δε, αμέσως μετά τη σύστασή του το 1833, από το Ελεγκτικό Συνέδριο. Ο έλεγχος αυτός της διαχείρισης των λογαριασμών των δανείων, αν και δεν είναι ευρύτερα γνωστός, παρουσιάζει ωστόσο ιδιαίτερο ενδιαφέρον και σημασία τόσο από ιστορική όσο και από δημοσιονομική σκοπιά.

Η νομοθετική πρόβλεψη για τα δάνεια και η ανάγκη σύναψής τους

Πρόβλεψη για σύναψη δανείων υπήρχε στο «Προσωρινόν πολίτευμα της Ελλάδος», που ψηφίστηκε στην Α΄ Εθνική Συνέλευση στην Επίδαυρο, την 1.1.1822. Συγκεκριμένα, το άρθρο ξγ΄ του Τμήματος Ζ΄ του Τίτλου Δ΄¹ αυτού έδινε το δικαίωμα στο Εκτελεστικό να συνάπτει δάνεια από το εσωτερικό ή το εξωτερικό υποθηκεύοντας, με την συγκατάθεση όμως του Βουλευτικού, τα εθνικά κτήματα. Στη συνέχεια, με το Νόμο της Επιδαύρου που ψηφίστηκε από τη Β΄ Εθνική Συνέλευση του Άστρους (Απρίλιος 1823) και τροποποίησε το Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος, προβλέφθηκε στην παρ. λε΄ του Κεφαλαίου Δ του Τμήματος Δ² ότι «Το Βουλευτικόν αποφασίζει περί δανείων, με την εγγύησιν του έθνους λαμβανομένων, και περί εκποιήσεως μέρους, εξ απάντων των εθνικών κτημάτων, αναλόγου με την χρείαν». Ενώ

δηλαδή στο Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος η αρμοδιότητα σύναψης δανείων ανήκε στο Εκτελεστικό, με τη συγκατάθεση του Βουλευτικού, με το νόμο της Επιδαύρου η σχετική αρμοδιότητα μεταφέρθηκε αποκλειστικά στο Βουλευτικό.

Η ανάγκη για την εύρεση δανείου από το εξωτερικό ανέκυψε έντονα κατά τον τρίτο χρόνο της επανάστασης, καθώς τα οικονομικά του επαναστατημένου Έθνους ήταν πενιχρά. Όπως προκύπτει από τον υποθετικό λογαριασμό εσόδων και εξόδων (όπως ήταν η ορολογία για τον προϋπολογισμό) που συνέταξε στις 12 Απριλίου 1823 η δωδεκαμελής επιτροπή³ που είχε ορίσει η Β' Εθνοσυνέλευση, τα έξοδα του πρώτου εξαμήνου του 1823 θα ανέρχονταν σε 38 εκατομμύρια γρόσια και τα έσοδα μόλις σε 12 εκατομμύρια⁴. Τα έσοδα βασιζόνταν στις δημόσιες προσόδους (από σταφίδα, ελαιόλαδο, δημητριακά, ενοικίαση εθνικών μύλων και γης, τελωνεία, ιχθυοτροφεία) στη λαφυραγωγία (η οποία κατά τα πρώτα έτη της Επανάστασης έφερε κάποια έσοδα τα οποία όμως στη συνέχεια περιορίστηκαν) και σε ιδιωτικές συνεισφορές, πλην δεν κάλυπταν ούτε το 1/3 των εξόδων και ο εσωτερικός δανεισμός (ομολογίες) γινόταν στο 15-17% της ονοματικής αυτών αξίας. Η έκθεση της Επιτροπής κατέληγε με την προτροπή να γίνεται καλύτερη διαχείριση του δημοσίου χρήματος από τους τοπικούς άρχοντες και να αναζητηθούν νέοι πόροι. Επομένως, υπό τις συνθήκες αυτές δημιουργήθηκε η ανάγκη σύναψης δανείου στο εξωτερικό. Άρχισαν λοιπόν οι πρώτες προσπάθειες για την εύρεση δανειστών στο εξωτερικό από την μια πλευρά με αποστολές Ελλήνων εκπροσώπων στην Ευρώπη και από την άλλη με την έλευση στην Ελλάδα διαφόρων μεσιτών με σκοπό να διαπιστώσουν ιδίοις όμμασι την κατάσταση στον επαναστατημένο ελληνικό χώρο και να αποφασίσουν εάν η χορήγηση δανείων αποτελούσε μια συμφέρουσα οικονομική επιχείρηση. Πρόεδρος του Εκτελεστικού, μετά την Α' Εθνοσυνέλευση και Γενικός Γραμματέας του Εκτελεστικού μετά την Β' Εθνοσυνέλευση, ήταν ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ο οποίος επέμενε ότι η στροφή προς την Αγγλία για αναζήτηση βοήθειας και δανεισμού είχε περισσότερες πιθανότητες να τελεσφορήσει, ενώ, πέρα από το οικονομικό όφελος, θα σηματοδοτούσε και την αναγνώριση του ελληνικού Αγώνα από μία εκ των μεγάλων Δυνάμεων. Μεταξύ εκείνων που ασχολήθηκαν με την εύρεση δανειοδοτών ήταν και ο ηπειρώτης πολιτικός Ανδρέας Λουριώτης, στον οποίο ανατέθηκε από την Προσωρινή Διοίκηση να μεταβεί στο Λονδίνο. Εκεί ο Λουριώτης γνωρίσθηκε με πολλούς φιλέλληνες, στους

οποίους γνωστοποίησε την ανάγκη σύναψης δανείου. Η γνωστοποίηση αυτή έγινε η αφορμή ώστε η Φιλελληνική Εταιρεία ή Φιλελληνική Επιτροπή του Λονδίνου (Greek Committee) ή αλλιώς Φιλελληνικό Κομιτάτο, που είχε στις τάξεις της και μέλη του αγγλικού κοινοβουλίου, να δραστηριοποιηθεί για το σκοπό αυτό.

Πρώτο Δάνειο

Με το ν. 24/11.5.1823 προβλέφθηκε η σύναψη δανείου 4 εκατομμυρίων ισπανικών ταλλήρων. Με κοινή συμφωνία Βουλευτικού και Εκτελεστικού ορίσθηκαν μέλη της αποστολής, που θα διαπραγματευόταν το δάνειο και θα εκπροσωπούσε τη χώρα στο Λονδίνο, γνωστή ως «εν Λονδίνω Επιτροπή» (ελληνική Επιτροπή του Λονδίνου), οι Ιωάννης Ορλάνδος, Ανδρέας Λουριώτης και Ιωάννης Ζαΐμης, οι οποίοι, με διάταγμα του Εκτελεστικού στις 2.6.1823, εξουσιοδοτήθηκαν να συνάψουν δάνειο στο προαναφερόμενο ύψος, με τον συμφερότερο για την Ελλάδα τρόπο. Ορίσθηκε, επίσης, ότι η Προσωρινή Διοίκηση της Ελλάδος θα επικύρωνε τις συμφωνίες, θα αναγνώριζε το δάνειο σαν εθνικό χρέος και ότι σε περίπτωση απουσίας του ενός από τα τρία μέλη, τα υπόλοιπα θα είχαν πλήρη πληρεξουσιότητα. Οι σημαντικότερες οδηγίες⁵ που δόθηκαν από τον Γενικό Γραμματέα του Εκτελεστικού Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο προς τους απεσταλμένους ήταν το δάνειο να συναφθεί σε σταθερό νόμισμα και στο 60% και πάντως «δεν θέλετε δεχθή εις τιμήν ουσιωδώς κατωτέραν της ανωτέρω», η διορία αποπληρωμής να είναι σε διάστημα από 10 μέχρι 20 έτη με δόσεις καθορισμένου χρόνου, ο τόκος να ορισθεί 6% μέχρι 8% και κάτι παραπάνω και σαν εγγύηση να δοθεί η εθνική γη. Ως προς την εγγύηση αναφέρεται ότι «την εγγύησιν επί των εθνικών κτημάτων θέλετε δώσει γενικώς και αορίστως, και όχι εις ορισμένον μέρος γης». Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί ότι στις οδηγίες που απηύθυνε ο Μαυροκορδάτος στους απεσταλμένους υπήρχε κι ένα κεφάλαιο με οδηγίες «Περί των μεταξύ Ελλάδος και Αγγλίας σχέσεων», από το οποίο προκύπτει ότι στα μέλη της Επιτροπής του Λονδίνου είχε δοθεί πληρεξουσιότητα και για να προωθήσουν την ελληνική υπόθεση εξασφαλίζοντας την υποστήριξη της Αγγλίας.

Το πρώτο δάνειο της Ανεξαρτησίας συνήφθη στο Λονδίνο στις 21 Φεβρουαρίου 1824. Την έκδοση του δανείου ανέλαβε ο τραπεζικός οίκος Loughman και O'Brien, ενώ το συμφωνητικό υπογράφηκε από τους α) Ι. Ορλάνδο και Α. Λουριώτη (Ο Ι. Ζαΐμης, λόγω

ασθένειας, μετέβη αργότερα στο Λονδίνο, στις 21 Ιουλίου), β) Andrew Loughman πατέρα, Andrew Loughman υιό και Andrew O'Brien και γ) Edward Ellice, Joseph Hume και Andrew Loughman ως τρίτο μέρος. Το δάνειο ήταν ομολογιακό, ύψους 800.000 λιρών στερλίνων (εφεξής λ.σ.), συνήφθη για 36 έτη και εκδόθηκε στο 59% (δεύτερη κατώτερη των τιμών που χορηγήθηκαν την ίδια περίοδο σε άλλες χώρες, κυρίως της Λατινικής Αμερικής⁶) της ονομαστικής αξίας αυτού. Αυτό σημαίνει ότι όποιος έδινε 59 λίρες αγόραζε μετοχή αξίας 100 λιρών, ολόκληρο δε το ονομαστικό ποσό των 800.000 λιρών του δανείου ισοδυναμούσε με 472.000 λίρες που είναι και το πραγματικά δανεισθέν ποσό. Το επιτόκιο ορίστηκε στο 5%, η προμήθεια σε 3% και τα ασφάλιστρα σε 1,5%. Ως εγγύηση δόθηκαν για την πληρωμή των τόκων οι πρόσοδοι από τα τελωνεία, τις αλυκές και την αλιεία και για την πληρωμή του κεφαλαίου όλα τα εθνικά κτήματα. Παρατηρούμε, επομένως, ότι το πρώτο δάνειο συνήφθη με όρους ευνοϊκότερους από αυτούς που είχε θέσει στις οδηγίες του ο Μαυροκορδάτος. Ειδικότερα, ενώ σύμφωνα με τις οδηγίες η διορία αποσβέσεως οριζόταν στα δέκα με είκοσι έτη, οι έλληνες απεσταλμένοι πέτυχαν διορία τριάντα έξι ετών με χρεολυτική απόσβεση 1%, ο τόκος που θα γινόταν αποδεκτός ήταν 6% με 8%, ενώ ο τόκος που συμφωνήθηκε ήταν 5%. Τέλος, η έκδοση του δανείου στο 59% της ονομαστικής του αξίας ήταν περίπου στο ύψος που είχε ορίσει ο Μαυροκορδάτος στις οδηγίες του (να μη δεχθούν «τιμήν ουσιωδώς κατώτερη» του 60%).

Όπως προαναφέρθηκε, το συμφωνητικό υπογράφηκε και από τους E. Ellice, J. Hume και A. Loughman, οι οποίοι αποτέλεσαν το λεγόμενο «τρίτο μέρος»⁷. Επρόκειτο στην ουσία για μία επιτροπή που είχε το δικαίωμα να ελέγχει τις χρηματικές αποστολές στην Ελλάδα και την διαχείριση των χρημάτων στην Αγγλία, ώστε να μη διενεργούνται πληρωμές χωρίς την συγκατάθεσή της. Επιπλέον, τα ποσά του δανείου δεν θα εμβάζονταν απ' ευθείας στην ελληνική Κυβέρνηση, αλλά θα κατατίθεντο σε δύο τραπεζίτες στη Ζάκυνθο, τον άγγλο Σ. Βαρφ και τον έλληνα Καίσαρα Λογοθέτη, οι οποίοι θα τα παρέδιδαν τμηματικά στην Κυβέρνηση μετά προηγούμενη σύμφωνη γνώμη μιας άλλης επιτροπής στην Ελλάδα, αποτελούμενη από τον Λόρδο Βύρωνα, τον συνταγματάρχη L. Stanhope και τον Λάζαρο Κουντουριώτη. Ο θάνατος του Λόρδου Βύρωνα, του οποίου η συγκατάθεση απαιτείτο για την παράδοση των χρημάτων, και πλήθος άλλων αναβολών εκ μέρους των επιτροπών, είχαν ως αποτέλεσμα τα μετρητά να

φτάσουν στην Προσωρινή Διοίκηση με μεγάλες καθυστερήσεις, οι οποίες φυσικά είχαν επιπτώσεις στην πολεμική προετοιμασία των επαναστατημένων Ελλήνων. Τελικά, από το συνολικό ποσό των 800.000 λ.σ. του πρώτου δανείου στην Ελλάδα έφθασε σε μετρητά το ποσό των 298.700 λ.σ..

Δεύτερο Δάνειο

Η ελληνική Επιτροπή του Λονδίνου (οι Ορλάνδος και Λουριώτης), μετά την έκδοση του πρώτου δανείου, βλέποντας αφενός μεν ότι στην Ευρώπη υπήρχε θετική αντιμετώπιση του Αγώνα, αφετέρου δε ότι η ανάγκη για οικονομικούς πόρους γινόταν ολοένα και πιεστικότερη, πρότεινε με επιστολή της⁸ στα τέλη Μαρτίου 1824 προς την Κυβέρνηση την ιδέα ενός νέου δανείου μεγαλύτερου από το πρώτο. Η Κυβέρνηση αρχικά είχε δισταγμούς για τη σύναψη νέου δανείου. Πλην, ο κίνδυνος που διαφαινόταν από την Αίγυπτο και η συνειδητοποίηση ότι απαιτούνταν κατάλληλη προετοιμασία για την αντιμετώπισή του, επέβαλε την απόφαση συνάψεώς του. Έτσι στις 31.7.1824 το Βουλευτικό θέσπισε, με το νόμο 35 (ΛΕ'), τη δυνατότητα σύναψης δανείου 15 εκατομμυρίων ισπανικών ταλλήρων, ορίσθηκε δε το δάνειο να ασφαλισθεί με ομολογίες ίσης ποσότητας με εγγύηση των εθνικών κτημάτων, να χρησιμεύσει μόνον για τις μελλοντικές ανάγκες του Έθνους και το Εκτελεστικό να το φέρει σε έκβαση κατά τον συμφερότερο τρόπο. Ακολούθως, το Εκτελεστικό εξέδωσε το από 14.8.1824 διάταγμα, με το οποίο παρέσχε στους Ι. Ορλάνδο, Ι. Ζαΐμη και Α. Λουριώτη την πληρεξουσιότητα να διαπραγματευτούν το δάνειο αυτό σύμφωνα με τις οδηγίες που τους είχαν δοθεί και για το πρώτο δάνειο. Τα δύο μέλη της Επιτροπής του Λονδίνου και συγκεκριμένα οι Ι. Ορλάνδος και Α. Λουριώτης, διότι ο Ιωάννης Ζαΐμης ανακλήθηκε στην Ελλάδα με την 3054/12.2.1825 διαταγή της Προσωρινής Κυβερνήσεως και στη θέση του διορίστηκε ο Γεώργιος Σπανιολάκης (μετέπειτα Γενικός Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου), προτού αρχίσουν τις διαπραγματεύσεις στο Λονδίνο οργάνωσαν μια κατά κάποιο τρόπο προσηματική διερευνητική αποστολή στο Παρίσι για σύναψη δανείου. Όπως αναφέρουν οι Ορλάνδος και Λουριώτης στην απολογία τους, λόγω του ότι οι τιμές των ελληνικών ομολογιών είχαν εντωμεταξύ πέσει εξαιτίας των ειδήσεων για τον δεύτερο εμφύλιο και προκειμένου να αυξηθεί η τιμή τους και να συναφθεί το δεύτερο δάνειο σε τιμή όχι κατώτερη του πρώτου «

(...) εκρίναμεν αναγκαίον να μεταβή εις εξ ημών εις Παρίσια διά να δοκιμάσωμεν και εκεί περί Δανείου, βάλλοντες ούτως εις άμιλλαν τα δύο έθνη (...)». Τελικά, το δεύτερο δάνειο συνήφθη στο Λονδίνο στις 7 Φεβρουαρίου 1825 με τον τραπεζικό οίκο των αδελφών Ricardo. Το δάνειο ήταν ομολογιακό, ύψους 2 εκατομμυρίων λ.σ. με προθεσμία 36 ετών. Η τιμή εκδόσεως συμφωνήθηκε στο 55,10% της ονομαστικής αξίας των ομολογιών, με συνέπεια το ποσό που εκταμιεύθηκε να περιορισθεί στο ύψος του 1.100.000 λ.σ.. Στο δεύτερο δάνειο η ελληνική αντιπροσωπεία, θέλοντας να αποκτήσει μεγαλύτερη αυτονομία και να αποφύγει την κηδεμονία της Φιλελληνικής Εταιρείας του Λονδίνου στη διαχείριση του δανείου, προχώρησε στη σύναψή του χωρίς τη μεσολάβησή της. Όπως χαρακτηριστικά σημείωναν οι Ορλάνδος και Λουριώτης «Εις το δεύτερον δάνειον ηθελήσαμεν να ενεργήσωμεν μόνοι μας διά να αυξηθή η υπόληψις της Ελληνικής Διοικήσεως και διά να μην μας παίξουν οι άλλοι όπως θέλουν, καθώς μας έπαιξαν πέρυσι»⁹. Παρότι όμως οι έλληνες αντιπρόσωποι κατάφεραν να συνάψουν το δάνειο χωρίς την μεσολάβηση της Φιλελληνικής Εταιρείας, αποφεύγοντας έτσι την κηδεμονία της, εν τέλει δεν μπόρεσαν να κρατήσουν την ανεξαρτησία τους. Ο ένας εκ των εκδοτών του δανείου J. Ricardo μαζί με τους Ellice, Hobhouse και Burdett, μέλη της Φιλελληνικής Εταιρείας του Λονδίνου, σχημάτισαν, σύμφωνα με τον ειρωνικό χαρακτηρισμό που υιοθέτησαν οι Times του Λονδίνου, μία «Τετραρχία»¹⁰, η οποία αναμίχθηκε στη διαχείριση του προϊόντος του δανείου, χωρίς να συμβουλευέται πάντα τους αντιπροσώπους της Ελλάδας, πολύ δε περισσότερο την ευρισκόμενη στην επαναστατημένη Ελλάδα Κυβέρνηση.

Σύμφωνα με σχετικό όρο του συμφωνητικού του δεύτερου δανείου, με χρήματα του δεύτερου δανείου εξαγοράσθηκαν ομολογίες του πρώτου δανείου, ονομαστικής αξίας 250.000 λ.σ. αντί του ποσού των 113.200 λ.σ.. Σημειωτέον ότι οι ομολογίες του πρώτου δανείου αγοράσθηκαν στο 60% της ονομαστικής τους αξίας, όπως είχε διαμορφωθεί την εποχή εκείνη η τιμή τους στην αγορά, ενώ ταυτοχρόνως οι ομολογίες του δεύτερου δανείου διατέθηκαν στην αγορά στο 55,5% της ονομαστικής τους αξίας. Στη συνέχεια, και χωρίς να υπάρχει σχετική συμβατική υποχρέωση, η Τετραρχία άσκησε πίεση για την διάθεση ποσού 99.020 λιρών για την εξαγορά ομολογιών του δεύτερου δανείου, ονομαστικής αξίας 218.000 λ.σ., με χρέωση της ελληνικής κυβέρνησης στο 55% της αξίας τους, ενώ το ίδιο διάστημα οι ομολογίες πωλούνταν στην αγορά μεταξύ 23 και 28%.

Στη συνέχεια, η Τετραρχία αποφάσισε την ανάθεση στον άγγλο ναυπηγό Galloway της κατασκευής ατμόπλοιων στην Αγγλία καθώς και την ανάθεση της αρχηγίας του ατμοκίνητου στόλου στον ναύαρχο Cochrane, αποφάσεις για τις οποίες δαπανήθηκε το συνολικό ποσό των 160.000 λ.σ., χωρίς πάντως το επαναστατημένο έθνος να αποκομίσει κάποια ωφέλεια. Τούτο διότι από τα πέντε πλοία στην Ελλάδα τελικά έφθασε μόνο το ένα και αυτό παραδόθηκε «κατόπιν εορτής», με ένα χρόνο καθυστέρηση, τον Σεπτέμβριο του 1826 αντί του Αυγούστου 1825 (από τα υπόλοιπα το ένα βυθίστηκε αμέσως μετά τον απόπλου του στο Λονδίνο, το άλλο κάηκε στον Τάμεση κατά τις δοκιμές και τα λοιπά δύο, μη δυνάμενα να αποπλεύσουν, σάπισαν στο λιμάνι του Λονδίνου)¹¹. Για ναυτικές προπαρασκευές δαπανήθηκε επίσης το ποσό των 155.600 λ.σ. που αφορούσε την παραγγελία από την ελληνική Επιτροπή του Λονδίνου της κατασκευής δύο φρεγατών στην Αμερική. Συνολικά, δαπανήθηκε το ποσό των 392.600 λ.σ. για τις στρατιωτικές και ναυτικές προπαρασκευές στην Αγγλία και τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Τελικά, από το συνολικό ποσό των 2.000.000 λ.σ. του δεύτερου δανείου στην Ελλάδα έφθασε σε μετρητά το ποσό των 200.859 λ.σ.

Επιχειρώντας μία αποτίμηση της σημασίας των δανείων της Ανεξαρτησίας αυτό που αναδεικνύεται είναι ότι η πολιτική και διπλωματική σημασία της σύναψής τους ήταν πολύ μεγαλύτερη από την οικονομική. Ο στόχος πέρα από τη χρηματοδότηση ήταν και η επισημοποίηση του ελληνικού ζητήματος στο διεθνές σύστημα κρατών. Ο φιλέλληνας υπουργός Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας, την περίοδο εκείνη, Τζόρτζ Κάνινγκ, ήδη από τον Μάρτιο του 1823 είχε αναγνωρίσει τους Έλληνες ως εμπόλεμο έθνος. Στο πλαίσιο αυτό, η σύναψη των δανείων αποτελούσε πράξη επίσημης αναγνώρισης της προοπτικής των Ελλήνων να συστήσουν στο μέλλον ανεξάρτητο κράτος, ενώ συνέδεε τα συμφέροντα μεγάλων τραπεζικών οίκων του Λονδίνου με την ευόδωση του αγώνα της Ανεξαρτησίας. Ως προς τους όρους σύναψης των δανείων, όπως προαναφέρθηκε, ήταν μέσα στο εύρος και, κατά περίπτωση, ευνοϊκότεροι των οδηγιών που είχαν δοθεί από την Προσωρινή Διοίκηση στους έλληνες απεσταλμένους. Επίσης, ήταν μέσα στο εύρος των τιμών έκδοσης και των επιτοκίων που είχαν διαμορφωθεί με τα δάνεια των χωρών της Λατινικής Αμερικής, αν και από τους πιο δυσμενείς. Οι όροι βέβαια διαμορφώνονται ανάλογα με το ρίσκο, στην περίπτωση δε των επαναστατημένων Ελλήνων υπήρχε ένα ρίσκο πλέον του συνηθισμένου, εκείνο της αποτυχίας

της ελληνικής Επανάστασης. Η μεγάλη δε οικονομική ανάγκη των επαναστατημένων συνετέλεσε οπωσδήποτε στην εκμετάλλευση της δεινής διαπραγματευτικής τους θέσης εκ μέρους των τραπεζιτών που διαπραγματεύθηκαν τα δύο δάνεια¹², κυρίως ως προς τη θέσπιση επί μέρους όρων επί των δανειακών συμβάσεων καθώς και την ανάμιξη τους στη διαχείριση του προϊόντος των δανείων.

Η διαχείριση του δεύτερου δανείου αποτέλεσε την αιτία πολλών δημοσιευμάτων στον τύπο, κυρίως τον αγγλικό¹³. Το 1826 η αγγλική κοινή γνώμη εμφανίζεται να έχει σκανδαλισθεί από όσα πληροφορείται. Ωστόσο, η μομφή του αγγλικού τύπου και ιδίως της εφημερίδας «The Times» απευθύνεται κυρίως προς εκείνα τα μέλη της Φιλελληνικής Εταιρείας του Λονδίνου που αναμίχθηκαν και παρενέβησαν στη διαχείριση των δανείων, προκειμένου να εξυπηρετήσουν τις δικές τους κερδοσκοπικές επιδιώξεις. Την ανακίνηση του ζητήματος της διαχείρισης του δεύτερου δανείου προκάλεσε σε μεγάλο βαθμό ο Γεώργιος Σπανιολάκης, ο οποίος κοινοποίησε στις Φιλελληνικές Εταιρείες του Λονδίνου και του Παρισιού μια περιληπτική κατάσταση των λογαριασμών του δανείου. Μάλιστα, όπως ο ίδιος αναφέρει¹⁴, μέσω των δημοσιεύσεων που προκάλεσε στον τύπο, πληροφορήθηκε «η συμπάσχουσα εις τα δεινά μας Ευρώπη, ότι αι καταθλίψασαι τότε την Ελλάδα ως εκ της ελλείψεως των χρημάτων δυστυχίαι, ήσαν το αποτέλεσμα της εν αυτή τη Αγγλία σπατάλης και κακίστης διαχειρίσεως του β' δανείου, και όχι των εν Ελλάδι καταχρήσεων και σφετερισμών, ως γενικώς και καθημερινώς διεφημίζετο από τας εφημερίδας. Έκτοτε έπαυσαν αι κατά του έθνους και κατά των διεπόντων τα ελληνικά πράγματα αδιάκοποι κατακραυγαί, διαδοθείσαι επί τη σφαλερά υποθέσει, ότι το πλείστον μέρος του β' δανείου, είχε σταλή εις την Ελλάδα. Έκτοτε ανεζωπηρώθη ο κινδυνεύσας να σβησθή ενθουσιασμός των λαών, αι συνεισφοραί έγιναν πλουσιοπάροχοι (...)». Ο Γεώργιος Σπανιολάκης είχε διορισθεί, όπως προεκτέθηκε, μέλος της ελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου, σε αντικατάσταση του Ι. Ζαΐμη προκειμένου να «συνεκπληροί τα χρέη της Επιτροπής ομού με τα λοιπά μέλη». Στο έγγραφο, όμως, του Εκτελεστικού, της 20^{ης} Ιουνίου 1825, προς την Επιτροπή του Λονδίνου αναφερόταν ότι «ο διορισμός του έγινε διά την επιφάνειαν, ο δε κύριος σκοπός ήτο να φέρη την προς τον Κάνιγκ επιστολήν της Κυβερνήσεως». Ο ίδιος ο Σπανιολάκης βέβαια ουδέποτε θεώρησε ότι ο διορισμός του έγινε «διά την επιφάνειαν» και αμέσως μόλις έφθασε στο Λονδίνο επιχείρησε

να ελέγξει τη διαχείριση της Επιτροπής του Λονδίνου. Όμως οι Ορλάνδος και Λουριώτης δεν του αναγνώρισαν αυτό το δικαίωμα για τις πράξεις τους που αφορούσαν τη χρονική περίοδο που προηγήθηκε του διορισμού του Σπανιολάκη.

Αρχικός έλεγχος της διαχείρισης των Δανείων

Ο έλεγχος σχετικά με τη διαχείριση των δύο δανείων της Ανεξαρτησίας ξεκίνησε όταν η Γ' Εθνική Συνέλευση, με το ΙΒ' ψήφισμα της 13^{ης} Απριλίου 1826, ανέθεσε στην Επιτροπή της Συνελεύσεως¹⁵ να θεωρήσει και επεξεργασθεί όλους τους λογαριασμούς του Υπουργείου της Οικονομίας και του Εθνικού Ταμείου, να παύσει την ελληνική Επιτροπή του Λονδίνου, να την αντικαταστήσει με άλλη τριμελή επιτροπή, η οποία θα παραλάβει ακριβή λογαριασμό της προηγούμενης επιτροπής και θα υποβάλει στην Επιθεώρηση της Γ' Εθνικής Συνέλευσης έκθεση των επεξεργασθέντων από αυτήν λογαριασμών. Η επιτροπή που ορίστηκε για την παραλαβή των λογαριασμών αποτελούνταν από τον Γ. Σπανιολάκη και δύο ξένους, τον J. Ricardo, τον έναν δηλ. από τους δύο αδερφούς του τραπεζικού οίκου Ricardo, που ήταν ο εκδότης του δεύτερου δανείου και τον F. Burdett¹⁶. Μόλις δε περάτωσε το έργο της υπέβαλε στην Επιτροπή της Συνελεύσεως την αναφορά της, η οποία ακολούθως υπέβαλε έκθεση στην Γ' Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας. Κατά την ΑΘ' συνεδρίαση της Γ' Εθνικής Συνέλευσης αποφασίσθηκε να εκδοθεί η 146/2.5.1827 διαταγή¹⁷ προς την Αντικυβερνητική Επιτροπή της Ελλάδος¹⁸. Σύμφωνα με αυτήν, κατά τον λογαριασμό της Επιτροπής του Λονδίνου μέχρι τις 30 Απριλίου 1836, η Επιτροπή του Λονδίνου οφείλει να δώσει λόγο στο Έθνος για τα αναφερόμενα στη διαταγή κονδύλια, συνολικού ύψους 16.050 λιρών, ταυτόχρονα δε προσκαλείται η Αντικυβερνητική Επιτροπή να ζητήσει το λόγο από τον Ι. Ορλάνδο, ο οποίος ήταν μέλος της Επιτροπής και να τον υποχρεώσει ανυπερθέτως να αποδώσει το οφειλόμενο από αυτόν ποσό στο Εθνικό Ταμείο. Αντίστοιχα, με την 147/2.5.1827 διαταγή¹⁹ προσκαλείται ο Ι. Ορλάνδος να δώσει λόγο στην Αντικυβερνητική Επιτροπή της Ελλάδος για τα κονδύλια αυτά και να αποδώσει όσα οφείλει στο Εθνικό Ταμείο, ώστε να συντελέσει «εις την δυνατήν θεραπείαν των επειγουσών αναγκών της πατρίδος».

Ο έλεγχος της διαχείρισης των δανείων της Ανεξαρτησίας συνεχίζεται και μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Ιωάννη Καποδίστρια. Ο Κυβερνήτης, διαβλέποντας την ανάγκη

σύστασης ενός ανεξάρτητου οργάνου ελέγχου της δημοσιονομικής διαχείρισης, συνέστησε, με το 14301 ΛΔ΄ ψήφισμά του της 8^{ης} Σεπτεμβρίου 1829²⁰, το Λογιστικό και Ελεγκτικό Συμβούλιο, το οποίο αποτέλεσε τον πρόδρομο του σημερινού Ελεγκτικού Συνεδρίου. Σύμφωνα με τον Οργανισμό του Λογιστικού και Ελεγκτικού Συμβουλίου στην αρμοδιότητά του ανήκε ο έλεγχος των λογαριασμών των δημοσίων οικονομικών από την 6η Ιανουαρίου 1828 (ημερομηνία άφιξης του Κυβερνήτη στην Ελλάδα) και μετά, ενώ «Θέλει επαγρυπνεί τελευταίον, ώστε η χρήσις των δημοσίων χρημάτων να γίνεται, κατά τους νόμους και κατά τους υπάρχοντας κανονισμούς, και να μη συμβαίνει μήτε σφετερισμός, μήτε κατάχρησις, ως προς τας γινομένας πληρωμάς». Το Λογιστικό και Ελεγκτικό Συμβούλιο, το οποίο οργανώθηκε ως ανεξάρτητο όργανο από το Υπουργικό Σώμα, είχε τριμελή σύνθεση. Ως πρώτα μέλη του διορίστηκαν οι Γ. Σπανιολάκης (όπως προεκτέθηκε, μετέπειτα Γενικός Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου), Κ. Τασσίκας και Χ. Οικονομίδης. Με την 580/1.2.1830 διαταγή του ο Κυβερνήτης ανέθεσε στο Λογιστικό και Ελεγκτικό Συμβούλιο τον έλεγχο της διαχείρισης των δύο δανείων. Απευθυνόμενος στα μέλη του Συμβουλίου ανέφερε ειδικότερα ότι θα πρέπει να αναζητήσουν από το αρχειοφυλακείο όλα τα έγγραφα και τους λογαριασμούς που αφορούν το σπουδαιότατο τούτο αντικείμενο, να τα εξετάσουν με την απαιτούμενη προσοχή και επιμέλεια, να καταστρώσουν τον γενικό λογαριασμό της δοσοληψίας, να παρατηρήσουν εάν δικαιολογούνται όλα τα κονδύλια διά αποδείξεων και αν οι πράξεις της Επιτροπής του Λονδίνου στηρίζονται επί των βάσεων του δικαίου και του νομίμου κατά το παθητικό και κατά το ενεργητικό της δοσοληψίας. Σύμφωνα, εξάλλου, με την ίδια διαταγή, επειδή ο Γ. Σπανιολάκης χρημάτισε μέλος της Επιτροπής του Λονδίνου επί των τελευταίων ημερών της δεν είναι νόμιμο να μεθέξει στην εξέταση των λογαριασμών των δανείων και για το λόγο αυτό στη θέση του ορίστηκε ο γερουσιαστής Δ. Π. Δημητρακόπουλος. Το Λογιστικό και Ελεγκτικό Συμβούλιο, με το 56/18.2.1830 έγγραφό του²¹, απευθύνεται στους διαπραγματευτές των δανείων Ι. Ορλάνδο και Α. Λουριώτη και τους ζητεί να παραδώσουν στο Συμβούλιο όλα τα έγγραφα και κατάστιχα που έχουν στην κατοχή τους σχετικά με την υπόθεση. Ο Λουριώτης, με το από 24.2.1830 έγγραφο²², απαντά στο Συμβούλιο ότι οι λογαριασμοί και τα αποδεικτικά των δύο δανείων έχουν διαβιβασθεί προ ετών

στις προηγούμενες κυβερνήσεις και έχουν επικυρωθεί από την Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας. Ως προς τα κατάστιχα όμως αναφέρει ότι έχουν μείνει στο Λονδίνο εξαιτίας της «δεινής θέσεως» στην οποία ο ίδιος περιήλθε όταν έσπευσε να δημοσιοποιήσει τις πράξεις της αρμόδιας για τα δάνεια Επιτροπής και την τότε «ανωμαλία των ελληνικών πραγμάτων». Το Συμβούλιο, με το 59/25.2.1830 έγγραφο²³, ενημερώνει άμεσα τον Κυβερνήτη ότι έχει ζητήσει από το αρχειοφυλακείο όλα τα σχετικά με τα δύο δάνεια έγγραφα και ότι από τους δύο εμπλεκόμενους έχει απαντήσει μόνο ο Λουριώτης.

Έλεγχος από το Ελεγκτικό Συνέδριο

Ο έλεγχος των λογαριασμών της διαχείρισης των δανείων συνεχίστηκε από το Ελεγκτικό Συνέδριο, το οποίο συστάθηκε με το δ/γμα της 27 Σεπτεμβρίου (9 Οκτ.) 1833 (φ. 32), σύμφωνα με το οποίο αποτελούσε Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο και Ελεγκτική Αρχή για τον έλεγχο της οικονομικής διαχείρισης του Κράτους. Πρόεδρος του Ελεγκτικού Συνεδρίου διορίσθηκε ο γάλλος Arthemond Regny και Επίτροπος της Επικρατείας ο Γεώργιος Σπανιολάκης. Δοθέντος δε ότι σύμφωνα με το άρθρο 26 του διατάγματος ανατέθηκε στην αρμοδιότητα του Ελεγκτικού Συνεδρίου η επεξεργασία και εκκαθάριση των παλαιών λογαριασμών, νομιμοποιήθηκε το Ελεγκτικό Συνέδριο να ελέγξει τη διαχείριση των δανείων της Ανεξαρτησίας.

Αμέσως μετά τη σύστασή του το Ελεγκτικό Συνέδριο κάλεσε στις 22.12.1833 τους Ι. Ορλάνδο και Α. Λουριώτη να παρουσιάσουν όλα τα δικαιολογητικά και τα έγγραφα που αφορούσαν τη διαχείριση των δύο δανείων. Ο Ορλάνδος ισχυρίστηκε πως υπεύθυνος για τη φύλαξή τους ήταν ο Λουριώτης, ενώ ο Λουριώτης απάντησε ότι τα στοιχεία βρίσκονται στο Λονδίνο. Κατόπιν αυτών, το Ελεγκτικό Συνέδριο με πράξη του που εκδόθηκε στις 5.2.1834 έθεσε το θέμα υπόψη του Βασιλέως, προκειμένου να ληφθούν μέτρα εξασφαλιστικά των συμφερόντων του Δημοσίου. Ακολούθως, με διάταγμα της 10/22 Φεβρουαρίου 1834 διατάχθηκε η επί της Οικονομίας Γραμματεία να ενεργήσει χωρίς αναβολή για την μεσεγγύηση των κτημάτων των Ι. Ορλάνδου και Α. Λουριώτη. Ακολουθεί η έκδοση της 4/16.2.1834 απόφασης του Ελεγκτικού Συνεδρίου²⁴, με την οποία το Ελεγκτικό Συνέδριο δηλοποιεί, όπως

αναγράφεται σε αυτήν, ότι οι Ι. Ορλάνδος και Α. Λουριώτης, ως μέλη της Επιτροπής, που συγκροτήθηκε από την Κυβέρνηση για τη διαπραγμάτευση και διαχείριση των δύο δανείων των ετών 1824 και 1825, είναι υπόλογοι του Κράτους για τη διαχείριση των κεφαλαίων που προέρχονται από τα δάνεια, συνολικού ποσού 2.800.000 λιρών στερλίνων. Κατόπιν της απόφασης αυτής, το Εγκληματικό Δικαστήριο του Ναυπλίου διέταξε, με την 324/17.2.1834 απόφαση²⁵, να «κτηματοσημειωθούν» τα ακίνητα κτήματα στην επαρχία Ύδρας του Ι. Ορλάνδου για την εξασφάλιση του παραπάνω ποσού. Σύμφωνα με το σκεπτικό της απόφασης, νόμιμος τίτλος του Δημοσίου κατά των Ι. Ορλάνδου και Α. Λουριώτη αποτελεί η προαναφερθείσα απόφαση του Ελεγκτικού Συνεδρίου που τους ονομάζει ρητώς ως υπολόγους του Κράτους.

Απόφαση 90/1834

Στη συνέχεια το Ελεγκτικό Συνέδριο, κατόπιν σχετικής έκθεσης του εισηγητή Αντιπροέδρου Γ. Καρακατζάνη, επεξεργάστηκε σε τέσσερις συνεδριάσεις τους λογαριασμούς της ελληνικής Επιτροπής του Λονδίνου για τα δύο δάνεια και στις 29.10.1834 εξέδωσε την 90/1834 απόφαση, η οποία έχει δύο σκέλη. Ένα οριστικό, με το οποίο οι Ι. Ορλάνδος και Α. Λουριώτης κρίθηκαν αλληλεγγύως χρεώστες προς την Κυβέρνηση με το ποσό των 28.769 λιρών στερλίνων και 17 σελινίων ή 809.008,18 δραχμών και ένα μη οριστικό, με το οποίο τασσόταν στους δύο υπολόγους προθεσμία μέχρι τις 30 Ιουνίου 1835 προκειμένου να προσκομίσουν τα σχετικά στοιχεία και να δικαιολογήσουν τις αναφερόμενες στην απόφαση δαπάνες. Κατά το μέρος δηλαδή αυτό η απόφαση θα χαρακτηριζόταν σήμερα ως προδικαστική. Όπως προκύπτει δε από την απόφαση, οι αναφερόμενες στους λογαριασμούς δαπάνες χωρίστηκαν κατά την επεξεργασία τους σε 14 κατηγορίες. Εδώ θα αναφέρουμε τις πιο σημαντικές κατηγορίες δαπανών, με το ισόποσο των οποίων καταλογίστηκαν οι δύο υπόλογοι. Πρόκειται για τις ακόλουθες κατηγορίες :

Δαπάνη 10.060 λιρών, που αντιστοιχεί στη διαφορά μεταξύ της υψηλότερης τιμής που αγοράστηκαν με χρέωση της ελληνικής κυβέρνησης 35.000 ομολογίες του δεύτερου δανείου σε σχέση με την τιμή (χαμηλότερη) που είχαν την περίοδο εκείνη στην αγορά. Ειδικότερα, η πλημμέλεια που αποδόθηκε στους υπολόγους είναι ότι η εξαγορά των ομολογιών αυτών του

δεύτερου δανείου κατά τους μήνες Οκτώβριο και Νοέμβριο του έτους 1825 έγινε με χρέωση της ελληνικής κυβέρνησης στο 54 και 55% της αξίας των ομολογιών, ενώ κατά το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα η τρέχουσα τιμή τους στην αγορά ήταν μεταξύ 23 -28%. Στην κοινή απολογία των Α. Λουριώτη και Ι. Ορλάνδου, η οποία είναι ένα δίτομο έργο 529 σελίδων που εκδόθηκε το 1840 και περιλαμβάνει, πέραν της απολογίας τους στα επιμέρους κεφάλαια της απόφασης του Ελεγκτικού Συνεδρίου, την αλληλογραφία τους με την Κυβέρνηση και διάφορα έγγραφα που θεώρησαν ότι σχετίζονται με την υπόθεση των δανείων και ενισχύουν τους ισχυρισμούς τους, οι Λουριώτης και Ορλάνδος επικαλέστηκαν²⁶ ότι η πληρεξουσιότητα που τους δόθηκε από την τότε Κυβέρνηση για τη διαπραγμάτευση των δανείων ήταν απεριόριστη καθώς και ότι τις ενέργειές τους σχετικά με τις ομολογίες τις ανήγγειλαν στην Κυβέρνηση με την από 30 Απριλίου 1826 επιστολή τους. Ισχυρίστηκαν επίσης ότι οι ομολογίες αυτές είχαν κρατηθεί υπέρ συγκεκριμένων προσώπων (τους γραμματείς της Επιτροπής του Λονδίνου Ζ. Ψύχα και Γ. Λη, τον Ν. Μανιάκη, ο οποίος εξέδιδε άρθρα στον τύπο «υπέρ των ελληνικών πραγμάτων» και τον φιλέλληνα Έντουαρτ Μπλακιέρ). Όμως η ανέλπιστα πτώση των ελληνικών κεφαλαίων λόγω των απροσδόκητων συμβάντων στην Ελλάδα (προφανώς εννοούν την απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο) λίγες ημέρες μετά τη διαπραγμάτευση του δεύτερου δανείου, είχε ως αποτέλεσμα να αρνηθούν τα πρόσωπα αυτά να τις παραλάβουν και να εκπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους και έτσι οι ομολογίες παρέμειναν στα χέρια των Ricardo και στη συνέχεια χρεώθηκαν σε βάρος της Κυβέρνησης. Επίσης, από την ανωτέρω ποσότητα των 35.000 ομολογιών 9.000 ομολογίες ανήκαν στον φιλέλληνα Βούρτον, ο οποίος μετά την πτώση της τιμής των ελληνικών κεφαλαίων τους «παρεκίνησε με τον επιμονώτερον τρόπον» να του επιστραφούν οι λίρες που είχε δώσει για την αγορά αυτών των ομολογιών και «τέλος πάντων εβιάσθημεν να συγκατατεθώμεν εις τας παρακλήσεις του». Υποστήριξαν επίσης ότι τις ομολογίες τις κράτησε εν τέλει η τότε Κυβέρνηση και όταν εκδόθηκε το πρωτόκολλο για την αναγόρευση του Λεοπόλδου ως βασιλιά στο θρόνο της Ελλάδας και ανέβηκαν τα ελληνικά κεφάλαια στο 60% της αξίας τους, δηλ. σε ανώτερη τιμή του 55,5% που είχαν κατά τη σύναψη του δεύτερου δανείου, τις πώλησε στην αυξημένη αυτή τιμή και επομένως βγήκε ωφελημένη. Ο Γ. Σπανιολάκης στο βιβλίο του «Παρατηρήσεις επί της απολογίας Ι. Ορλάνδου και Α. Λουριώτου εις την κατ' αυτών απόφασιν του Ελεγκτικού

Συνεδρίου περί των εν Λονδίνω διαπραγματευθέντων δύο δανείων κατά το 1824 και 1825» αντικρούει τους ανωτέρω ισχυρισμούς υποστηρίζοντας ότι η πληρεξουσιότητα που είχε δοθεί στα μέλη της Επιτροπής δεν περιλάμβανε την εξουσία να κάνουν ό,τι θέλουν, όπως κερδοσκοπικές επιχειρήσεις. Επιπλέον, δεν δέχεται ότι οι ομολογίες πωλήθηκαν προς 60%, αλλά ότι η Κυβέρνηση αναγκάστηκε να τις πωλήσει προς 20 και 24% «δια να προφθάση τας ανάγκας της». Κατηγορεί δε τους Ορλάνδο και Λουριώτη ότι διαθέτοντας με αυτόν τον τρόπο τα χρήματα για την αγορά των ομολογιών τα στέρησαν από την Ελλάδα σε μια κρίσιμη περίοδο που είχε ανάγκη ρευστότητας για τις πολεμικές της επιχειρήσεις.

Δαπάνη 1.000 λιρών, με την οποία χρεώθηκε ο λογαριασμός της Κυβέρνησης στις 31.12.1826 ως πρόστιμο που αποδόθηκε στον Κοντόσταυλο, αγοραστή των ορειχάλκινων κανονιών του φρουρίου του Ναυπλίου, για την ακύρωση του συμβολαίου πώλησης των κανονιών. Η πλημμέλεια που αποδόθηκε στους υπολόγους είναι ότι δεν υπήρχε άδεια της Κυβέρνησης για την πώληση, η οποία έλαβε χώρα τέλη Ιουλίου 1825, όταν δε γνωστοποιήθηκε (η πώληση) αρχές Οκτώβρη στην Κυβέρνηση, την αποδοκίμασε. Το ιστορικό έχει ως εξής : Η Κυβέρνηση, θέλοντας το 1824 να προμηθεύσει με σιδερένια κανόνια το φρούριο του Ναυπλίου, έδωσε διαταγή στην Επιτροπή να διαπραγματευθεί με εμπορικό οίκο της Αγγλίας την ανταλλαγή των ορειχάλκινων κανονιών που υπήρχαν στο φρούριο με σιδερένια. Οι οδηγίες που δόθηκαν στην Επιτροπή για τη διαπραγμάτευση της ανταλλαγής αναφέρονται στο διάταγμα της 14^{ης} Αυγούστου 1824²⁷. Οι Ορλάνδος και Λουριώτης, λόγω του ότι δεν κατάφεραν να πετύχουν την ανταλλαγή των ορειχάλκινων με σιδερένια κανόνια, αποφάσισαν να πωλήσουν τα ορειχάλκινα κανόνια στον Κοντόσταυλο και να παραγγείλουν τα σιδερένια από τον Graham. Όταν έφτασε εκπρόσωπος του Κοντόσταυλου να τα παραλάβει διαπιστώθηκε ότι μέχρι να φτάσουν τα σιδερένια κανόνια απαιτούνταν ακόμη οχτώ μήνες, με αποτέλεσμα η Κυβέρνηση, μη μπορώντας να αφοπλίσει το Ναύπλιο, να αναγκαστεί να ακυρώσει το συμβόλαιο της πώλησης καταβάλλοντας το σχετικό πρόστιμο.

Δαπάνη 4.800 λιρών, με την οποία χρεώθηκε ο λογαριασμός της Κυβέρνησης στις 21.2.1825 ως πληρωμή στον μεσίτη Bonfils για τη διαπραγμάτευση του δεύτερου δανείου, παρότι, σύμφωνα με το άρθρο 4 της σύμβασης σύναψης του δανείου, οι αδερφοί Ricardo βαρύνονταν με όλα τα έξοδα και τη μεσιτεία (του δανείου), τα οποία και πλήρωσαν.

Ειδικότερα, το άρθρο 4 προέβλεπε την υποχρέωση της Κυβέρνησης να πληρώσει στους Ricardo προμήθεια 3% επί του κεφαλαίου του δανείου των 2.000.000 λιρών, καθώς και την υποχρέωση πληρωμής προμήθειας 2% επί των τόκων, η οποία περιελάμβανε τα έξοδα της προετοιμασίας των ομολογιών, των γραμματίων, τα μεσιτικά, τα συμβολαιογραφικά έξοδα, τη μισθοδοσία γραμματέων. Οι Ορλάνδος και Λουριώτης στην απολογία τους²⁸ υποστήριξαν ότι το ποσό των 4.800 λιρών, το είχαν υποσχεθεί στον Bonfils, αναγνωρισμένο τραπεζίτη στο χρηματιστήριο, ως αντάλλαγμα των υπηρεσιών του κατά τη διαπραγμάτευση του δεύτερου δανείου, καθώς του είχαν ζητήσει να βοηθήσει στην ανύψωση της τιμής των ομολογιών του πρώτου δανείου, ώστε να είναι πιο εύκολη η διαπραγμάτευση του δεύτερου. Όπως δε ειδικότερα αναφέρουν, έπραξαν ό,τι έκριναν πως ήταν συμφερότερο προς την Κυβέρνηση, σύμφωνα με τη γενική πληρεξουσιότητα που τους είχε δοθεί.

Δαπάνη 7.500 λιρών, το ισόποσο της οποίας οι αδερφοί Ricardo παραχώρησαν τον Νοέμβριο του 1825 στην Κυβέρνηση από το συνολικό ποσό των 60.000 λιρών που έλαβαν σαν προμήθεια για την έκδοση του δεύτερου δανείου, εντούτοις οι δύο υπόλογοι δεν το πίστωσαν στον λογαριασμό της Κυβέρνησης, αλλά το εγχείρισαν στον Π. Ράλλη για λογαριασμό της Κυβέρνησης. Το 1834 το ποσό αυτό παραδόθηκε με την επέμβαση της Αντιβασιλείας στον πρεσβευτή της Ελλάδας στο Λονδίνο Σπ. Τρικούπη, ο οποίος και το απέστειλε στην ελληνική Κυβέρνηση²⁹. Προφανώς, για το λόγο αυτό ο Γ. Σπανιολάκης, στο προαναφερθέν βιβλίο του, δεν περιλαμβάνει το εν λόγω ποσό στο συνολικό ποσό του καταλογισμού.

Με την απόφαση καταλογίστηκαν και διάφορες άλλες πληρωμές, με την αιτιολογία ότι δεν υπήρχε σχετική εντολή - άδεια της Κυβέρνησης για τη διενέργειά τους ούτε προέκυπτε η δικαιολόγησή τους.

Με το μη οριστικό σκέλος της απόφασης, που επιγράφεται ως «Ειδικαί Διαταγαί», ζητήθηκε από τους υπόλογους να προσκομίσουν τα οικεία δικαιολογητικά και να δικαιολογήσουν τις αναφερόμενες στην απόφαση δαπάνες. Ενδεικτικά αναφέρονται ορισμένες χαρακτηριστικές περιπτώσεις ειδικών διαταγών, όπως: α) να παρουσιάσουν οι υπόλογοι λεπτομερή κατάλογο όλων των σφαιρών και κανονιών, τα οποία έστειλαν με διάφορα πλοία, διακεκριμένως δε με κάθε πλοίο, β) να παρουσιάσουν τους πρωτότυπους λογαριασμούς για την αγορά διαφόρων ειδών, όπως μολύβδου, πυρίτιδας, πιστολιών, γ) να

παρουσιάσουν τα οικεία ναυλωτικά και να δικαιολογήσουν την πληρωμή ναύλων, δ) να δικαιολογήσουν τα υπέρογκα έξοδα, όπως σχετικά αναγράφεται, με τα οποία χρεώνουν την Κυβέρνηση, όπως έξοδα γραφείου, εφημερίδων, παραλαβής και αποστολής γραμμάτων και μισθούς υπαλλήλων, ε) να παρουσιάσουν το σχετικό ασφαλιστήριο έγγραφο προς δικαιολόγηση του ποσού, με το οποίο χρεώνουν τον οικείο λογαριασμό με την αμοιβή της ασφάλειας χωρίς να φαίνεται η ασφαλισθείσα ποσότητα, στ) να δικαιολογήσουν τη χρέωση του οικείου λογαριασμού με μεσιτικά, χωρίς να φανερώνεται το αντικείμενο της μεσιτείας και η οποία πιστώνεται υπέρ του προσώπου που είναι ο πωλητής.

Οι Λουριώτης και Ορλάνδος, στην κοινή απολογία τους, προέβαλαν κάποιες γενικές ενστάσεις που αφορούσαν το σύνολο των δαπανών που τους καταλογίσθηκαν. Συγκεκριμένα αρνήθηκαν ότι ευθύνονται ως υπόλογοι προβάλλοντας ότι η πληρεξουσιότητα που τους δόθηκε από την τότε Κυβέρνηση για τη διαπραγμάτευση των δανείων ήταν απεριόριστη. Επικαλέστηκαν, ειδικότερα, τόσο τις αποφάσεις διορισμού τους ως μελών της Επιτροπής του Λονδίνου για τη διαπραγμάτευση των δανείων, τις οδηγίες που τους δόθηκαν, όσο και τις μετέπειτα επιστολές των Προσωρινών Διοικήσεων προς αυτούς, σύμφωνα με τις οποίες τους ανέθεταν τη διαχείριση της υποθέσεως των δυο δανείων με πλήρη εμπιστοσύνη και ελευθερία δράσεως. Επικαλέστηκαν, επίσης, ότι καθ' όλο το χρονικό διάστημα που παρέμειναν στο Λονδίνο από το 1823 έως το 1826 η Κυβέρνηση ενέκρινε όλες τις πράξεις τους, χωρίς να αντιτίθει οτιδήποτε. Ισχυρίστηκαν, τέλος, ότι η Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας επεξεργάστηκε τους λογαριασμούς τους και με τις 146 και 147/2.5.1827 πράξεις της τους επικύρωσε, με εξαίρεση τα αναφερόμενα στις πράξεις αυτές κονδύλια.

Επακολουθήματα της Απόφασης

Η απόφαση κοινοποιήθηκε στους Ορλάνδο και Λουριώτη στις 18.1.1835. Η έκδοση της απόφασης προκάλεσε αντιδράσεις, όπως προκύπτει από τον τύπο της εποχής³⁰. Στο φύλλο 9/17.2.1835 της εφημερίδας του Ναυπλίου «Ο Σωτήρ» καταχωρήθηκε απόσπασμα μιας επιστολής που συντάχθηκε στην Ύδρα και κοινοποιήθηκε στην εφημερίδα στις 4.2.1835 («Κοινοποιηθέν απόσπασμα επιστολής εξ Ύδρας την 4.2.1835»). Στο σχετικό απόσπασμα παρατίθενται οι δαπάνες, για τις οποίες καταλογίσθηκαν οι δύο υπόλογοι και διατυπώνεται κριτική για τον καταλογισμό της φερόμενης ζημίας της Κυβέρνησης από την πώληση των

ομολογιών σε χαμηλότερη τιμή της τρέχουσας αξίας τους. Στο φύλλο 15/10.3.1835 της ίδιας εφημερίδας δημοσιεύθηκε το κείμενο ενός συνδρομητή της εφημερίδας με τα αρχικά Π.Α., στο οποίο υπερασπίζεται την απόφαση «(...) Εβεβαιώθην ότι η απόφασις του Συνεδρίου επιστηρίζεται εις πράγματα αποδεδειγμένα, εις των οποίων την εξακρίβωσιν κατέβαλεν όλην την επιμέλειαν και αμεροληψίαν του. (...)». Ακολουθεί το φύλλο 20/28.3.1835 της ίδιας εφημερίδας, στο οποίο καταχωρήθηκε ένα κείμενο με την υπογραφή «Φιλοδίκαιος», το οποίο υπερασπίζεται τους δύο υπολόγους και βάλλει κατά των μελών του Συνεδρίου.

Το Ελεγκτικό Συνέδριο απάντησε με τα Πρακτικά του της 25^{ης} Γενικής Συνεδριάσεως της 3.4.1835, όπου μεταξύ άλλων αναφέρει: «Το Συνέδριον αναγνώσαν την εις τον 20 αριθμόν της Εφημερίδος του Σωτήρος, μίαν διατριβήν, της οποίας ο συγγραφεύς όχι μόνον καθάπτεται του Ελεγκτικού Συνεδρίου διά την απόφασιν του κατά των κ.κ. Ορλάνδου και Λουριώτη, αλλά και μεταχειρίζεται λέξεις και εννοίας υβριστικής (...) ενόμισεν ότι η αξία ενός υπερτάτου Δικαστηρίου πληγώνεται, διά τούτο προσεκάλεσε τον κ. Επίτροπον να γνωστοποιήσει προς την Α.Μ. ταύτα πάντα, αν εγκρίνη, να διατάξη να εναχθή εις δίκην ο υπεύθυνος συντάκτης αυτής της Εφημερίδος και προς γνώσιν του Δημοσίου να εκδοθή διά του τύπου η απόφασις του Συνεδρίου και η αναφορά του κ. Επιτρόπου προς την Α.Μ. αναφορικώς εις την καταδίκην των κ.κ. Ορλάνδου και Λουριώτη».

Από τα Πρακτικά της 14^{ης} Γενικής Συνεδριάσεως του Ελεγκτικού Συνεδρίου της 21.2.1835 προκύπτει ότι οι δύο υπόλογοι υπέβαλαν στο Συνέδριο τις 604 και 619 αναφορές τους, στις οποίες ανέφεραν ότι θα εκκαλέσουν την απόφαση και θα επικαλεστούν την επιείκεια της Αυτού Μεγαλειότητας (Α.Μ.). Σύμφωνα με το άρθρο 22 του από 27 Σεπτεμβρίου (9 Οκτωβρίου) 1833 β.δ. «περί συστάσεως του Ελεγκτικού Συνεδρίου» «αν ο υπόλογος νομίση εαυτόν αδικημένον διά της αποφάσεως του Συνεδρίου, είτε ως προς την παράβασιν των τύπων ή του νόμου ή της εφαρμογής του, δύναται να εκκαλέσει εις το Συμβούλιον της Επικρατείας το πολύ εντός 30 ημερών, μετά την δημοσίευσιν της αποφάσεως. Παραδίδων έγγραφον της εκκλήσεως, έχει να παρουσιάση και αποδείξη ότι εξώφλησε το χρέος του επί τη βάσει της αποφάσεως του Συνεδρίου». Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί ότι ο θεσμός του Συμβουλίου της Επικρατείας εισήχθη με την διάταξη του άρθρου 15 του από 3/15-4-1833 διατάγματος «Περί της διαιρέσεως του Βασιλείου και της διοικήσεώς του» (φ. 12) «Προς

συζητήσιν των σπουδαιότερων του Κράτους υποθέσεων και λύσιν διοικητικών αμφισβητήσεων θέλει συστηθή Συμβούλιον της Επικρατείας», άρχισε όμως να λειτουργεί δύο χρόνια αργότερα, όταν ιδρύθηκε με το από 18/30.9.1835 Β.Δ/γμα (φ. 8), κατά το πρότυπο του γαλλικού Conseil d' Etat, με διφυή χαρακτήρα. Αφενός ως συμβουλευτική αρχή, με την οποία ο βασιλιάς συζητούσε τις σπουδαιότερες υποθέσεις του κράτους και αφετέρου με αποφασιστικές αρμοδιότητες σχετικά με την επίλυση διοικητικών διαφορών και την άρση των συγκρούσεων μεταξύ δικαστικών και διοικητικών αρχών. Ειδικότερα, όσον αφορά τις υποθέσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου το άρθρο 50 όριζε ότι «Το Συμβούλιον είναι η ανωτάτη ανέκκλητος Αρχή ως προς τας αγωγάς κατά του Ελεγκτικού Συνεδρίου συμφώνως με το Διάταγμα της 27 Σεπτεμβρ. (9 Οκτωβρίου) 1833. Η συζητήσις και απόφασις των τοιούτων υποθέσεων ανήκει εις το τμήμα του αμφισβητούμενου διοικητικού. Η διαδικασία προς το παρόν θέλει είσθαι προσωρινώς ομοιόμορφος με την των εφετών του Κράτους, εκτός ότι αι συζητήσεις δεν είναι δημόσιαι (...)».

Με τα προαναφερθέντα Πρακτικά, το Ελεγκτικό Συνέδριο παρατηρώντας ότι «η διαβεβαίωσις της ήδη δικασθείσης υποθέσεως, ήτις παρουσιαζομένη υπό ψευδή πρόσωπον, δύναται να προλάβη την απόφασιν της Α.Μ. δια να επιτύχη τοιουτοτρόπως αναβολήν της εκτελέσεως της διαληφθείσης αποφάσεως του Συνεδρίου, και ότι το αποτέλεσμα μιας τοιαύτης αναβολής ήθελεν είναι όλως διόλου επιβλαβές εις την ηθικήν εντύπωσιν, η οποία θέλει προξενηθή εις τους υπολόγους και χρεώστας του Κράτους, δια μιας αποφάσεως τοσούτον σημαντικής, όσον θεωρείται η υπόθεσις των λογαριασμών των εν Λονδίνω δανείων», κρίνει αναγκαίο να γνωστοποιήσει στην Α.Μ. τα ακόλουθα: Ότι η πράξη της Συνέλευσης της Τροιζήνας «δεν είναι μήτε δίκη, μήτε εκκαθάρισις, αλλ' απλή απόφασις της εν Τροιζήνι Συνελεύσεως (...) Οι κ. Ορλάνδος και Λουριώτης αναφέρονται κατά της αποφάσεως ταύτης, η οποία δεν έλαβε ποτέ την εκτέλεσίν της (...) ότι αν εκ του εναντίον, η ρηθείσα πράξις μη εκτελεσθείσα, δεν υποτεθή ως υπόθεσις δικασμένη και ως μέσον της αναβολής της αποφάσεως του Συνεδρίου, οι Κοι Ορλάνδος και Λουριώτης, κατά το 22 άρθρον του από 27 Σεπτεμβρίου (9 Οκτωβρίου) 1833 Διατάγματος, δεν δύνανται να κάνουν έκκλησιν της αποφάσεως του Συνεδρίου, ειμή μετά την πληρωμήν των δραχμών 803.381.5 αλληλεγγύως».

Στη συνέχεια, όπως προκύπτει από τα Πρακτικά της 62^{ης} Γενικής Συνεδριάσεως του Ελεγκτικού Συνεδρίου της 3.10.1835, ο Ορλάνδος υπέβαλε στον Βασιλιά την από 17.2.1835 αναφορά, όπου, μεταξύ άλλων, παραπονούνταν για παράβαση του άρθρου 38 του από 27 Σεπτεμβρίου (9 Οκτωβρίου) 1833 β.δ/τος. Το εν λόγω άρθρο προέβλεπε ότι «Αν εκ της εισαγωγής φανή, ότι υπάρχουν αλλοιούντες το αριθμητικόν των λογαριασμών δισταγμοί, οι οποίοι δεν εμπορούν να διαλυθεί ειμή αν ακουσθή και εξετασθή ο υπόλογος, το Ελεγκτικόν Συνέδριον αποφασίζει και στέλλει εις αυτόν αντίγραφον του Πρωτοκόλλου της επεξεργασίας παραγγέλλον αυτόν να απαντήσει θετικώς εις τεθείσαν τινά προθεσμίαν και να εφοδιάση την απάντησίν του και με τας αναγκαίας αποδείξεις». Πρόκειται, επομένως, για την θεσμοθέτηση αυτού που σήμερα αποκαλούμε «δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης», την παραβίαση του οποίου επικαλούνται.

Κατόπιν της αναφοράς αυτής, εκδόθηκε το 194 από 6/18 Ιουνίου διάταγμα, με το οποίο ζητήθηκε από το Συνέδριο να δώσει πληροφορίες για τις 90 και 92 αποφάσεις του³¹. Όπως αναφέρουν τα ανωτέρω Πρακτικά, εφόσον οι υπόλογοι δικαιολογούσαν τα κονδύλια που καταλογίσθηκαν σε βάρος τους μπορούσαν να ζητήσουν την αναθεώρηση των λογαριασμών τους σύμφωνα με το άρθρο 21 του οργανικού διατάγματος του Ελεγκτικού Συνεδρίου, το οποίο προέβλεπε ότι «Γενομένης της θετικής αποφάσεως, επιτρέπεται να γενή και νέα εξέτασις εις το Συνέδριο, ή όταν το ζητήσει ο υπόλογος, παρουσιάζων νέας αποδείξεις, τας οποίας έλαβε μετά την έκδοσιν της αποφάσεως, ή όταν το ζητήσει ο Επίτροπος της Επικρατείας ή και εξ επαγγέλματος (...)». Και συνεχίζουν τα Πρακτικά «Αλλ' οι κύριοι ούτοι, άνευ της εκτελέσεως των αποφάσεων του Συνεδρίου, εναντίον του άρθρου 22 του μνησθέντος Β/τος, εκκαλέσαντες τας αποφάσεις και επαναπαυόμενοι εις την έκκλησιν, μηδόλως εφρόντισαν να δικαιολογήσουν τας δοθείσας εις αυτούς ειδικάς διαταγάς και ο κ. Ι. Ορλάνδος προστρέξας δι' αναφοράς του εις την Α.Μ. προσπαθεί διά των φράσεών του ν' αποδείξη παράβασιν τύπων ως προς την εκκαθάρισιν των λογ/σμών και μεροληψίαν εκ μέρους του Συνεδρίου και διά τούτο εξήτησε, εναντίον του Νόμου, τον διορισμόν μιας ειδικής Επιτροπής, συγκειμένης από συμβούλους της Επικρατείας και από μέλη του Αρείου Πάγου, διά να εκκαθαρίση αύτη τους διαληφθέντας λογαριασμούς. (...) Περί της υποτιθέμενης παραβάσεως ως προς την εφαρμογήν του άρθρου 38 του από 27 Σεπτεμβρίου (9 Οκτωβρίου) Β.Δ/τος εις τας ρηθείσας αποφάσεις, το

Συνέδριον παρατηρεί ότι, κατά την γενόμενην ήδη εξήγησιν του ανωτέρω άρθρου 38 διά του υπ' αριθ. 2194 Β.Δ/τος, εάν αι διαληφθείσαι αποφάσεις του υποτεθούν και ως απλή κοινοποιήσις πρωτοκόλλου της επεξεργασίας των ειρημένων λογ/σμών, οι Κοι Ορλάνδος και Λουριώτης, ώφειλαν πάντοτε να παρουσιάσουν τας δικαιολογήσεις των εντός της δοθείσης προθεσμίας, αλλ' εκτός ταύτης, παρήλθον έτι δύο μήνες και μηδεμίαν επαρουσίασαν δικαιολόγησιν (...).

Ακολουθούν τα Πρακτικά της 41^{ης} Γενικής Συνεδριάσεως του Ελεγκτικού Συνεδρίου της 1.8.1836, από τα οποία προκύπτει ότι η επί των Οικονομικών Γραμματεία, κατόπιν σχετικού διατάγματος, ζήτησε από το Συνέδριο όλα τα έγγραφα τα αφορώντα την υπόθεση αυτή «δια να τα διευθύνη εις το Συμβούλιον της Επικρατείας και έκτοτε το Συνέδριον εθεώρησε την υπόθεσιν ταύτην αφηρημένην της δικαιοδοσίας του, ούτε ενησχολήθη πλέον περί αυτής». Με τα ίδια Πρακτικά το Συνέδριο επανέλαβε ότι σύμφωνα με το 2194/1835 β.δ., οι αποφάσεις που εξέδωσε για τους λογαριασμούς των δύο παλαιών δανείων «δεν ημπορούν να θεωρηθώσιν εις το εξής, ειμή ως λογιστικά καταδηλώσεις, επομένως η προσφυγή ενώπιον του Συμβουλίου της Επικρατείας, δεν ηδύνατο να έχη χώραν, ειμή όταν οι υπόλογοι ήθελον παρουσιάσει τας απολογίας των και το Συνέδριον εκδώσει την τελεσίδικον απόφασιν εις τους λογαριασμούς των. Μ' όλον τούτο, το Συνέδριον δεν ενέκρινε να επιμείνη εις τούτο, διότι το ειρημένον Β. Δ/γμα, παρέπεμψε την υπόθεσιν αυτήν εις το Συμβούλιον της Επικρατείας».

Με το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης του υπολόγου ασχολήθηκε το Ελεγκτικό Συνέδριο και με τα Πρακτικά της 8^{ης} Συνεδρίασης του Β' Τμήματός του της 10^{ης} Ιουνίου 1839³². Συγκεκριμένα, το Συνέδριο διερωτάται: «(...) Επειδή αι περί ων πρόκειται αποφάσεις³³, εξεδόθησαν προ της εκδόσεως του από 29 Αυγούστου – 10 Σεπτεμβρίου 1835 υπ' αριθ. 2194 Β/τος, διά του οποίου εξηγείται το άρθρον 38 του Καταστατικού του Συνεδρίου περί του ότι να προσκαλείται ο υπόλογος, πρότερον, διά πρωτοκόλλου ή λογιστικής καταδηλώσεως, διά να διευθίνη την απολογίαν του εντός των προσδιορισμένων παρά του νόμου προθεσμιών και αφού απολογηθή να εκδίδεται η τελεσίδικος απόφασιν, δύναται το Συνέδριον να θεωρήσει αυτάς ως λογιστικά καταδηλώσεις καθ' όλην την έκτασιν ; και επομένως να προσκαλέση τους ειρημένους υπολόγους να διευθύνουν την απολογίαν των εντός ρητής προθεσμίας ; ή να περιορισθή μόνον εις το να επαναλάβη τα εις τας αποφάσεις εκείνας ειδικά παραγγέλματα ; ».

Και καταλήγει: «Συζητήσεως γενομένης ανεγνωρίσθη ότι καθ' όσον αφορά το εν ταις διαληφθείσαις αποφάσεσι καταδεικνύομενον χρέος των υπολόγων, το Συνέδριον δεν δύναται να τας θεωρήσει ειμή ως τελειωτικές και εκτελεστέας, καθ' όσον μάλιστα έγινε παρά των υπολόγων και χρήσις του ενδίκου μέσου της εις το Συμβούλιον της Επικρατείας προσφυγής, καθ' όσον δε αφορά τα εν αυταίς ειδικά παραγγέλματα, να προσκληθούν διά του Γραμματέως να διευθύνουν τας απολογίας των μέχρι της 31 του ελευσομένου Αυγούστου».

Η προθεσμία αυτή παρήλθε, χωρίς οι υπόλογοι να υποβάλουν τις απολογίες τους, ενώ ο Ορλάνδος διαφώνησε ως προς ορισμένα κεφάλαια της κοινής απολογίας του με τον Λουριώτη και ζήτησε να του δοθεί το δικαίωμα να κάνει αυτοτελή απολογία. Όπως δε προκύπτει από τα Πρακτικά της 24^{ης} Συνεδρίασης του Β' Τμήματος της 2^{ης} Ιουλίου 1840, του δόθηκε σχετική προθεσμία μέχρι τις 24 Αυγούστου. Τελικά, ο Ορλάνδος υπέβαλε την απολογία του στο Ελεγκτικό Συνέδριο στις 15 Οκτωβρίου 1840. Την απολογία του αυτή εξέδωσε το 1841 με τίτλο «Ο Ορλάνδος απολογούμενος ενώπιον του κοινού».

Ακολουθούν τα Πρακτικά της 10^{ης} Γενικής Συνεδρίασεως του Ελεγκτικού Συνεδρίου της 30.4.1845, από τα οποία πληροφορούμαστε ότι ο Ορλάνδος υπέβαλε αναφορά στην Α.Μ., παραπονούμενος για την μέχρι τότε αναβολή εξελέγξεως της διαχειρίσεώς του, αιτούμενος και πάλι την ταχεία αποπεράτωσή της, ενώ με επισημείωση επί της αναφοράς αυτής το Υπουργείο Οικονομικών ζητά από το Συνέδριο πληροφορίες. Με τα Πρακτικά εγκρίθηκε να δοθεί απάντηση στο Υπουργείο μέσω του Γενικού Επιτρόπου της Επικρατείας ότι η καθυστέρηση αποπεράτωσης της υπόθεσης προήλθε εκ του ότι δεν υποβλήθηκαν εγκαίρως στο Συνέδριο τα σχετικά δικαιολογητικά και έγγραφα, όταν δε αυτά υποβλήθηκαν, η υπόθεση αναβλήθηκε λόγω ενασχολήσεως των μελών που απαρτίζουν το (αρμόδιο για την υπόθεση) Β' Τμήμα με αλλότρια καθήκοντα, ενώ διαβεβαίωσε ότι θα σπεύσει να δώσει πέρας στην υπόθεση.

Ως προς την ένσταση που είχαν προβάλει οι Ορλάνδος και Λουριώτης στην κοινή απολογία τους, ότι δηλ. δεν υπέχουν υποχρέωση προς λογοδοσία για κονδύλια που δεν περιλαμβάνονται στην 146/2.5.1827 πράξη της Συνελεύσεως της Τροιζήνας, αποφάνθηκε το Ελεγκτικό Συνέδριο με τα Πρακτικά της 6^{ης} Συνεδρίασης του Β' Τμήματός του της 14^{ης} Ιουνίου 1845³⁴. Παρατίθενται ορισμένα χαρακτηριστικά αποσπάσματα: «Επί της ενστάσεως ταύτης σκεφθέν ότι όσον εκτεταμένη και αν θεωρηθεί η πληρεξουσιότης των κ.κ. Ορλάνδου και

Λουριώτου, η προς λογοδοσίαν αυτών υποχρέωσις ως εντολοδόχων είναι ανεπίδεκτος αντιρρήσεων. Ότι προς την υποχρέωσιν ταύτην αντιστοιχεί το δικαίωμα το οποίον είχε το Έθνος, ως εντολεύς, να λάβη λόγον των πράξεων αυτών και μετά προηγούμενην εξέτασιν να τας εγκρίνη ή να τας προσβάλη. Ότι το δικαίωμα τούτο, εν όσω δεν εγένετο χρήσις, ή παραίτησις αυτού, μένει ακέραιον μέχρι παραγραφής». Στη συνέχεια, το Συνέδριο, αφού παραθέτει αυτά που αποφασίσθηκαν στις οικείες συνεδριάσεις της Εθνικής Συνέλευσης στην Τροιζήνα στις 2, 3 και 4 Μαΐου 1827, επί των οποίων εκδόθηκε η 146/2.5.1827 πράξη της, καταλήγει ότι η πράξη αυτή δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως έγκριση των λογαριασμών για τα κεφάλαια που δεν περιλαμβάνονται σ' αυτήν διότι «α) η έγκρισις προϋποθέτει εξέλεξις, εξέλεξις δε αυτών δεν έγινεν, αλλά μόνον διάγνωσιν αυτών έλαβεν η Συνέλευσις, ως λέγει η προς τον κ. Ορλάνδον διαταγή. β) Η έγκρισις λογ/σμού, καθ' ό παραίτησις του δικαιώματος της διαφιλονικήσεως των εν αυτώ, δεν δύναται να εξαχθή εκ συμπερασμάτων, εξ εικασίας, αλλά πρέπει να είναι ρητή και ούτω γίνεται πάντοτε, διά καθιερωμένης μάλιστα εκφράσεως, ως έχει καλώς ή ορθώς. (...) γ) Η απαίτησις ορισμένων ποσών εκ του λογ/σμού, δεν συνεπάγεται αναγκαιώς την παραίτησιν από πάσης απαιτήσεως άλλων ποσών, διότι εν έκαστον των εν παντί λογ/σμώ ποσών, αποτελεί χωριστόν κεφάλαιον».

Τέλος, από τα Πρακτικά της 21^{ης} Γενικής Συνεδριάσεως του Ελεγκτικού Συνεδρίου της 7.8.1846 προκύπτει ότι ο Ορλάνδος, με αναφορά του που απηύθυνε στη Βουλή και τη Γερουσία, ζήτησε την επίσπευση της εξελέξεως των λογαριασμών του. Τελικά, όμως, λόγω παράλληλων καθηκόντων του προσωπικού που ορίσθηκε για τη δεύτερη επεξεργασία των λογαριασμών των δύο υπολόγων, την επεξεργασία δηλ. μετά την υποβολή των απολογίων τους, φαίνεται ότι αυτή έμεινε ημιτελής. Εξάλλου, στο περιθώριο της 90/1834 απόφασης του Ελεγκτικού Συνεδρίου δεν σημειώνεται κάποια μεταβολή, όπως προκύπτει από τους τόμους με τις δικαστικές αποφάσεις της περιόδου εκείνης ότι συνέβαινε σε άλλες αποφάσεις. Στο σημείο αυτό τελείωσε επομένως η διαδρομή του ελέγχου των λογαριασμών των δύο υπολόγων της Επιτροπής του Λονδίνου, χωρίς να ακολουθήσει η τελική απόφαση του Ελεγκτικού Συνεδρίου, μετά την υποβολή των απολογίων των υπολόγων. Εξάλλου, και οι πρωταγωνιστές της υπόθεσης των δανείων της Ανεξαρτησίας δεν άργησαν να φύγουν από τη ζωή, ο Α. Λουριώτης το 1850, ο Ι. Ορλάνδος το 1852 και ο Γ. Σπανιολάκης το 1854.

Επίλογος - Συμπεράσματα

Περαιώνοντας την παρουσίαση, χρήσιμο είναι να επισημανθούν κάποια νομικά ζητήματα που προέκυψαν από την υπόθεση, τα οποία ακόμη και σήμερα αναφέρονται κατά την άσκηση από το Ελεγκτικό Συνέδριο των αρμοδιοτήτων του.

Το πρώτο που αξίζει να επισημανθεί είναι η ιδιαιτερότητα που εμφανίζει η υπόθεση της διαχείρισης των δανείων της Ανεξαρτησίας ως προς την ιδιότητα των διαχειριστών των σχετικών κονδυλίων σε σχέση με τις κλασικές περιπτώσεις διαχείρισης ενός δημοσίου υπολόγου. Όπως είδαμε, στα μέλη της Επιτροπής του Λονδίνου είχε δοθεί μια ευρεία πληρεξουσιότητα που ως σκοπό είχε τη διαπραγμάτευση και σύναψη των δανείων με τον συμφερότερο για την Ελλάδα τρόπο. Σύμφωνα, εξάλλου, με το προοίμιο των οδηγιών που τους είχαν δοθεί «η Διοίκησις (...) σας ενεπιστεύθη έργον, από του οποίου την έκβασιν ελπίζεται κυρίων των Ελληνικών πραγμάτων η πρόοδος· δεύτερον τούτου, όχι όμως λιγότερον ουσιώδες, είναι η έναρξις σχέσεων μεταξύ της Ελλάδος και της Αγγλίας (...)». Προκύπτει, επομένως, ότι τα μέλη της Επιτροπής του Λονδίνου είχαν πληρεξουσιότητα για μια ευρύτερη εκπροσώπηση της Ελλάδας, η οποία ωστόσο τους επέβαλε κάποιους περιορισμούς που είχαν αντίκτυπο και στο σκέλος που άπτονταν της διαχείρισης των χρημάτων από τα δάνεια. Για παράδειγμα, μεταξύ των οδηγιών υπήρχαν και οδηγίες που αφορούσαν τις σχέσεις των ελλήνων απεσταλμένων με τη Φιλελληνική Εταιρεία, όπως η σύσταση να συνεργάζονται μαζί της για να κερδίσουν την εύνοια και συνδρομή της, η σύσταση να κερδηθεί ο Bowring (ο γενικός γραμματέας της Φιλελληνικής Εταιρείας) καθώς και να προσεταιρισθούν τον Blaquierie «διά να μη βλάβη εξελέγχων, όσα δεν συμφέρει να εξελέγχωνται». Δεδομένου, όμως, ότι συγκεκριμένα μέλη της Φιλελληνικής Εταιρείας, όπως το «τρίτο μέρος» στο πρώτο δάνειο, η «Τετραρχία» στο δεύτερο, αλλά και άλλοι, όπως ο Bowring και ο Blaquierie, αναμίχθηκαν ενεργά στη διαχείριση των δανείων, συχνά ασκώντας πιέσεις στη λήψη αποφάσεων, γίνεται αντιληπτό ότι στην μη πάντοτε ορθή δημοσιονομική διαχείριση εκ μέρους των δύο υπολόγων συνετέλεσαν και εξωγενείς παράγοντες. Πάντως, το Ελεγκτικό Συνέδριο διαχώρισε ευκρινώς αυτές τις πολλαπλές ιδιότητες των απεσταλμένων και ενέμεινε σε αυτήν του υπολόγου, θέτοντας τις βάσεις για τη θεμελίωση ενός από τους βασικούς κανόνες του

δημοσιονομικού δικαίου, ότι δηλ. σε κάθε περίπτωση αυτός που διαχειρίζεται δημόσιο χρήμα είναι υπεύθυνος λογοδοσίας και φέρει ευθύνη για τη χρηστή διαχείριση αυτού (δημόσιου χρήματος).

Ένα δεύτερο, άξιο μνείας στοιχείο, είναι ότι όπως συνάγεται από το σύνολο των διατάξεων του από 27 Σεπτεμβρίου (9 Οκτωβρίου) 1833 διατάγματος περί συστάσεως του Ελεγκτικού Συνεδρίου, η ευθύνη του υπολόγου είναι αντικειμενική. Ο υπόλογος δηλαδή ευθύνεται αντικειμενικά για το έλλειμμα, εκτός αν αποδείξει ότι δε φέρει κανενός είδους υπαιτιότητα. Εξάλλου η νόθος αυτή αντικειμενική ευθύνη του υπολόγου προβλέπεται διαχρονικά στο δημοσιονομικό δίκαιο. Επομένως, η θεμελίωση της δημοσιολογιστικής ευθύνης των δύο υπολόγων στην 90/1834 απόφαση του Ελεγκτικού Συνεδρίου στηρίχθηκε στην ύπαρξη χρεωστικής διαφοράς στους λογαριασμούς τους, χωρίς να προϋποθέτει τη συνδρομή υπαιτιότητας στο πρόσωπό τους. Σημειωτέον, επίσης, ότι η απόφαση ονομάζει τους υπολόγους χρεώστες και δεν αναφέρεται σε έλλειμμα, όρος ο οποίος δεν χρησιμοποιείται στο διάταγμα περί συστάσεως του Ελεγκτικού Συνεδρίου, το οποίο μιλάει για «προσκόμματα» στους λογαριασμούς του υπολόγου. Σε κάθε περίπτωση, οι περισσότερες από τις καταλογισθείσες δαπάνες αντιστοιχούν, κατά τη σημερινή ορολογία, σε διαχειριστικό έλλειμμα, ενώ κάποιες αντιστοιχούν και σε ζημία.

Ένα άλλο, επίσης ενδιαφέρον ζήτημα, είναι ότι σε μια τόση πρώιμη περίοδο (αμέσως μετά την απελευθέρωση) το Δικαστήριο ασχολήθηκε με αυτό που σήμερα αποκαλούμε δικαίωμα προηγούμενης ακροάσεως του υπολόγου, σύμφωνα με το οποίο το Δικαστήριο, πριν προχωρήσει στον καταλογισμό του υπολόγου, οφείλει να τον καλέσει να διατυπώσει τις απόψεις του σε σχέση με τα διαπιστωθέντα «προσκόμματα», τις ελλείψεις δηλ. ή τις παρατυπίες στη διαχείρισή του. Ο υπόλογος δε, ακόμη και μετά τον καταλογισμό του, έχει την ευχέρεια, προσκομίζοντας νέα έγγραφα και δικαιολογητικά, να ζητήσει τη λεγόμενη αναθεώρηση της αποφάσεως, ένδικο μέσο που ακόμη και σήμερα προβλέπεται στη Δικονομία του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Ιδιαίτερη αξία έχει, επίσης, το γεγονός ότι το Ελεγκτικό Συνέδριο διαφυλάττει υπέρ αυτού την αρμοδιότητα ελέγχου των δημόσιων λογαριασμών ακόμη και σε σχέση με την Εθνική Συνέλευση (με τα σημερινά δεδομένα με τη νομοθετική εξουσία), θεωρώντας ότι το

«δικαίωμα του Έθνους» προς έλεγχο των δημόσιων λογαριασμών «αποσβέννυται» μόνο μετά από τη δική του απόφαση και ότι η Εθνική Συνέλευση ούτε έκανε ούτε μπορούσε να κάνει «εξέλεγκξιν» των λογαριασμών.

Χαρακτηριστικό, επίσης, παράδειγμα της προσπάθειας του Ελεγκτικού Συνεδρίου να καταστήσει διακριτή τη θέση του ως όργανο της ανεξάρτητης δικαστικής εξουσίας είναι ότι δεν διαχωρίζει τις αρμοδιότητές του μόνο ως προς τη νομοθετική εξουσία, αλλά ακόμη και ως προς τις αρμοδιότητες του Βασιλιά. Πάρα το γεγονός ότι το τότε πολίτευμα της χώρας είναι μοναρχικό και ο μονάρχης ήταν ο απόλυτος άρχων, το ανώτατο όργανο της Πολιτείας (ελέω Θεού Βασιλεύς της Ελλάδος), το Ελεγκτικό Συνέδριο δεν δείχνει διάθεση να υποχωρήσει άνευ όρων στις βασιλικές διαταγές, αλλά με σειρά Πρακτικών της Ολομέλειάς του προβάλλει τις θέσεις του, τα επιχειρήματά του και εν γένει αποπειράται να διαχειρισθεί υπέρ της δικαιοδοσίας του και να ολοκληρώσει τον έλεγχο των δανείων της Ανεξαρτησίας.

Αποτιμώντας συνολικά όλη τη διαδρομή του ελέγχου των λογαριασμών των δύο υπολόγων των δανείων της Ανεξαρτησίας, εκκινώντας από το συσταθέν από τον Ι. Καποδίστρια Λογιστικό και Ελεγκτικό Συμβούλιο και στη συνέχεια από το νεοσύστατο Ελεγκτικό Συνέδριο, το πιο σημαντικό ίσως συμπέρασμα που αναδύεται είναι ότι το νεοσύστατο κράτος, ήδη πριν και την επίσημη ανακήρυξη της ανεξαρτησίας του με το πρωτόκολλο του Λονδίνου το 1830, έχει εντάξει θεσμικά τον δημοσιονομικό έλεγχο στη δημόσια σφαίρα, αποδίδοντάς του την ύψιστη σημασία που του αρμόζει. Όπως είχε διατυπώσει εξάλλου το Ελεγκτικό Συνέδριο «όσον εκτεταμένη και αν θεωρηθεί η πληρεξουσιότητα των κ.κ. Ορλάνδου και Λουριώτου, η προς λογοδοσίαν αυτών υποχρέωσις ως εντολοδόχων είναι ανεπίδεκτος αντιρρήσεων. Ότι προς την υποχρέωσιν ταύτην αντιστοιχεί το δικαίωμα το οποίον είχε το Έθνος, ως εντολεύς, να λάβη λόγον των πράξεων αυτών και μετά προηγούμενην εξέτασιν να τας εγκρίνη ή να τας προσβάλη». 200 χρόνια μετά την κήρυξη της ελληνικής Επανάστασης, το σύγχρονο Ελεγκτικό Συνέδριο, έχοντας εντάξει στο πεδίο της ελεγκτικής του δραστηριότητας σύγχρονες μορφές ελέγχου, αλλά και στο χώρο των δικαστικών του αρμοδιοτήτων πολλαπλά νομολογιακά εργαλεία κατά τον δικαστικό έλεγχο των λογαριασμών των υπολόγων, ανταποκρίνεται με δυναμισμό στον υψηλό θεσμικό του ρόλο, καθιστώντας τον δημοσιονομικό έλεγχο αντικείμενο του δημόσιου ενδιαφέροντος.

¹ Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, Τόμ. 3 (Εθνικές Συνελεύσεις), σ. 30.

² Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., σ. 92.

³ Πρόκειται για επιτροπή που απαρτίστηκε από έξι «πολιτικούς» και έξι «πολεμικούς», βλ. Ανδρέας Ζ. Μάμουκας, Τα κατά την Αναγέννηση της Ελλάδος, τόμ. Β', Πειραιάς 1839, σ. 111.

⁴ Αναλυτικά ο υποθετικός λογαριασμός εσόδων και εξόδων του έτους 1823 στα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, ό.π., σ. 113-127.

⁵ Βλ. το υπ' αριθμ. 269 έγγραφο της Γενικής Γραμματείας της Προσωρινής Διοίκησης της 21^{ης} Ιουνίου 1823 στην «Απολογία Ιωάννου Ορλάνδου και Ανδρέα Λουριώτου εις την κατ' αυτών απόφασιν του Ελεγκτικού Συνεδρίου περί των εν Λονδίνο διαπραγματευθέντων δύο ελληνικών δανείων κατά το 1824 και 1825», Τόμ. Α', Αθήνα 1839, σ. 12 επ.

⁶ Ανδρέας Μιχ. Ανδρεάδης, Ιστορία των Εθνικών Δανείων, Αθήνα 1904, σ. 16, υποσημ. 2.

⁷ Αναστάσιος Λιγνάδης, Το Πρώτον Δάνειον της Ανεξαρτησίας, Αθήνα 1970, σ. 168-169, 177.

⁸ Βλ. Απολογία, ό.π., σ. 22

⁹ Επιστολή δημοσιευμένη στο: Διονύσιος Κόκκινος, Η ελληνική επανάσταση, τόμ. Ε', Αθήνα 1974, σ. 148.

¹⁰ Α. Ανδρεάδης, ό.π., σ.25.

¹¹ Α. Ανδρεάδης, ό.π., σ. 35 – 40.

¹² Βλ. Γ.Β. Δερτιλής, Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750 – 2015, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2018, σ. 133 όπου αναφέρει «Σημειωτέον ότι δεν είχε συμφωνηθεί με τους δανειστές “περίοδος χάριτος”, μια προθεσμία μερικών ετών προτού αρχίσουν οι καταβολές των τοκοχρεολυσίων. Αν οι διαπραγματεύσεις είχαν γίνει με φυσιολογικές συνθήκες, ένας τέτοιος όρος θα γινόταν εύκολα αποδεκτός· διότι οι δανειστές ήταν εξασφαλισμένοι με υποθήκη πάνω στις λεγόμενες “εθνικές γαίες” (...)».

¹³ Βλ. Κλεομένης Σ. Κουτσούκης, Σκάνδαλα πολιτικής διαφθοράς στη νεότερη ελληνική κοινωνία και ιστορία (1821-2001), Τιμητικός Τόμος για τα 170 χρόνια του Ελεγκτικού Συνεδρίου - Διαφάνεια και Ανεξαρτησία στον έλεγχο του δημοσίου χρήματος, Σάκκουλας 2004.

¹⁴ Γεώργιος Σπανιολάκης, Παρατηρήσεις επί της απολογίας Ι. Ορλάνδου και Α. Λουριώτου εις την κατ' αυτών απόφασιν του Ελεγκτικού Συνεδρίου περί των εν Λονδίνο διαπραγματευθέντων δύο δανείων κατά το 1824 και 1825, Αθήνα 1840, σ. 4-5.

¹⁵ Πρόκειται για την 13μελή Επιτροπή, την οποία συνέστησε με το Ε' Ψήφισμα της 12^{ης} Απριλίου 1826 η Γ' Εθνική Συνέλευση λόγω της προσωρινής αναστολής των εργασιών της τελευταίας.

¹⁶ Είναι χαρακτηριστικό το απόσπασμα που περιέχεται στην με αριθμ. 68/15.6.1826 επιστολή του Προέδρου της Γ' Εθνοσυνέλευσης Πανούτσου Νοταρά προς τους Ι. Ορλάνδο και Α. Λουριώτη «δια να μην αφήσωμεν καμμίαν υποψίαν ή απλήν πρόφασιν εις τους εναντίους μας, η Επιτροπή έκλεξε δια την παραλαβήν των λογαριασμών δύο ξένους, των οποίων η μαρτυρία έχει περισσότερο βάρος και κύρος διότι ο μεν Κορς Φρ. Βουρδέτος είναι γνωστός δια τον ειλικρινή και αδέκαστον χαρακτήρα του, ο δε Κορς Ι. Ρικάρδος όχι μόνον έχει, ως δανειστής μας, συμφέρον εις την ακρίβειαν αυτών των λογαριασμών, αλλ' επειδή αι διάφοροι πληρωμαί του δανείου επέρασαν από τας χείρας του, έχει και τρόπους ευκολίας εις την καθάρισιν αυτών πολύ περισσότερους».

¹⁷ Βλ. το κείμενο της διαταγής στην Απολογία, ό.π. σελ. 9.

¹⁸ Πρόκειται για την τριμελή επιτροπή που συστάθηκε στις 2 Απριλίου 1827 από την Γ' Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας με σκοπό να αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας μέχρι την άφιξη του Κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια.

¹⁹ Βλ. το κείμενο της διαταγής στην Απολογία, ό.π. σ. 10.

²⁰ Γενική Εφημερίς της Ελλάδος, αριθμ. φ. 63, της 18 Σεπτεμβρίου 1829, σ. 256-257.

²¹ Αρχείο Γενικής Γραμματείας Κυβέρνησης, Φακ.232/487. κ' 485.jpg.

²² Αρχείο Γενικής Γραμματείας Κυβέρνησης, Φακ.231B/103.jpg.

²³ Αρχείο Γενικής Γραμματείας Κυβέρνησης, Φακ.232/487. κ' 485.jpg.

²⁴ Οι τόμοι με τις Αποφάσεις και τα Πρακτικά των Συνεδριάσεων του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ετών 1834 – 1838, φυλάσσονται στο μέγαρο της Κεντρικής Υπηρεσίας του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

²⁵ Βλ. το κείμενο της απόφασης στην Απολογία, ό.π., σ. 6.

²⁶ Βλ. Απολογία ό.π., σ. 107 -117.

²⁷ Βλ. το κείμενο του διατάγματος στην Απολογία ό.π. σ. 54.

²⁸ Βλ. Απολογία ό.π., σ. 91 – 106.

²⁹ Βλ. Ευφροσύνη Ν. Ασανάκη, Το χρονικό του ελέγχου και καταλογισμού των Ι. Ορλάνδου και Α. Λουριώτη υπολόγων των δανείων της Ανεξαρτησίας - Ελεγκτικό Συνέδριο 1833-1983, Τιμητικός Τόμος για τα εκατό πενήντα χρόνια, Αθήνα 1984, σ.159.

³⁰ Βλ. ολόκληρο το κείμενο των δημοσιευμάτων της εφημερίδας «Ο Σωτήρ» στην ιστοσελίδα του Ιστορικού Αρχείου του Μουσείου Τύπου της Ένωσης Συντακτών Ημερήσιων Εφημερίδων Πελοποννήσου - Ηπείρου - Νήσων.

³¹ Το Ελεγκτικό Συνέδριο εξέδωσε και τις 6, 91, 92 και 93/1834 αποφάσεις, που αφορούσαν τους ιδιαίτερους λογαριασμούς των Γ. Σπανιολάκη, Α. Λουριώτη Ι. Ορλάνδου και Α. Ζαΐμη, αντίστοιχα.

³² Γενικά Αρχεία του Κράτους / Κεντρική Υπηρεσία / Αρχείο Ελεγκτικού Συνεδρίου /7.3.864.

³³ ενν. οι αποφάσεις 90, 91 και 92/1834 του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

³⁴ Γενικά Αρχεία του Κράτους / Κεντρική Υπηρεσία / Αρχείο Ελεγκτικού Συνεδρίου /7.3.866.